

Research article

เมื่อพื้นที่เล่าเรื่อง: การวิเคราะห์ย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภาผ่านภูมิทัศน์วัฒนธรรม
When Place Tells a Story: The Analysis of the Tha Taphao Riverside
Community District through the Cultural Landscape

วิชากร พรกำเหนิดทรัพย์¹Vitchakorn Phonkumnerdsub¹

Received: 17 September 2025 | Revised: 02 December 2025 | Accepted: 02 December 2025

<https://doi.org/10.55003/acaad.2026.281205>

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะพื้นที่เชิงกายภาพ คุณค่าทางสถาปัตยกรรม และความหมายในเชิงวัฒนธรรมของย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา จังหวัดชุมพร ผ่านกรอบวิเคราะห์ “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” ซึ่งมองพื้นที่เมืองเก่าในฐานะระบบความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งปลูกสร้าง ผู้คน กิจกรรม และความทรงจำร่วมของชุมชน ทั้งนี้ การวิจัยมุ่งสำรวจว่าพื้นที่ที่สะท้อนประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมท่ามกลางบริบทเมืองร่วมสมัยที่กำลังเผชิญแรงกดดันจากการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจและโครงสร้างพื้นฐาน โดยระเบียบวิธีที่ใช้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีการสำรวจภาคสนาม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้อยู่อาศัย เพื่อให้เข้าใจการรับรู้พื้นที่จากมุมมองประชาชนในพื้นที่จริง กระบวนการวิเคราะห์ประกอบด้วยการวิเคราะห์พื้นที่ (site analysis) การจัดทำแผนที่การรับรู้ (mental & perceptual mapping) การวิเคราะห์เชิงชั้นของพื้นที่ (stratified spatial analysis) และการตีความภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape interpretation) โดยมุ่งสังเคราะห์ให้เห็นพลวัตระหว่างมิติกายภาพและมิติความหมายของพื้นที่อย่างเป็นองค์รวม อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยชี้ว่า ย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภามีเอกลักษณ์จากการรวมตัวขององค์ประกอบทางกายภาพหลากหลายยุคสมัย ได้แก่ เรือนแถวไม้ดั้งเดิม อาคารอาร์ตเดคโค อาคารสมัยโมเดิร์น และอาคารร่วมสมัย ซึ่งสะท้อนการเปลี่ยนผ่านของเมืองชุมพรในหลายช่วงเวลา ควบคู่กับพื้นที่สาธารณะและศาสนสถานที่ยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางสังคม อาทิ ศาลเจ้าแม่เนื้เอ็ง วัดสุพรรณนิมิตร ท่าเรือ ร้านค้า และลานกิจกรรมต่าง ๆ สิ่งปลูกสร้างและพื้นที่เหล่านี้ทำหน้าที่เป็น “ตัวกลางทางวัฒนธรรม” ที่รองรับกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ ศาสนา และวิถีชีวิตประจำวัน ส่งผลให้ย่านมีลักษณะเป็น “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีชีวิต” โดยกลไกการใช้พื้นที่ของผู้คนทำให้พื้นที่เกิดการสังสรรค์ความทรงจำและอัตลักษณ์ร่วมอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ในด้านโครงสร้างเชิงพื้นที่ พบว่า โครงข่ายการสัญจรย่านประกอบด้วยเส้นทางหลักระดับเมือง ได้แก่ ถนนปรมินทรมรรคา และถนนถาวรดำเนิน และเส้นทางระดับย่านที่เชื่อมโยงพื้นที่ภายในชุมชน อาทิ ถนนราษฎร์วิถีกกลาง ราษฎร์วิถีน และซอยย่อย รวมถึงทางเดินริมแม่น้ำสองฝั่งที่เชื่อมชุมชนราษฎร์วิถีและชุมชนวัดสุพรรณนิมิตรเข้าด้วยกัน เส้นทางเหล่านี้ทำให้เกิดการเข้าถึงพื้นที่ที่หลากหลาย และส่งเสริมการใช้พื้นที่อย่างต่อเนื่องในหลายช่วงเวลา ขณะที่ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารในลักษณะผสมผสานระหว่างพาณิชย์กรรม การอยู่อาศัย และกิจกรรมสร้างสรรค์ ส่งผลให้มีประชากรกลางวันและกลางคืน

¹ ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย¹ Department of Urban and Regional Planning, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

ผู้ติดต่อประสานงาน (Corresponding Author) อีเมล: vichkhon@gmail.com

ชุมชนในพื้นที่ ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ย่านยังคงความมีชีวิตชีวา นอกจากนี้ แผนที่การรับรู้จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านสะท้อนว่าพื้นที่ที่ชุมชนให้ความสำคัญมีพื้นที่ที่ถูกพัฒนาอย่างเป็นทางการเท่านั้น หากเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าทางความทรงจำ อาทิ ศาลพระแม่ธรณีปีบมวยผมซึ่งเคยเป็นท่าขนส่งสินค้าในอดีต มุมทำน้ำที่เป็นศูนย์กลางกิจกรรม ร้านอาหารท้องถิ่น วัดสุบรรณนิมิตร และลานเอนกประสงค์ของชุมชน การรับรู้พื้นที่เหล่านี้สะท้อน “ภูมิทัศน์ทางความทรงจำ” ที่เชื่อมโยงประสบการณ์ของชุมชนในแต่ละยุคสมัย และยังคงมีอิทธิพลต่อความรู้สึกผูกพันของคนในพื้นที่อย่างเด่นชัด

อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์เชิงพื้นที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ซ้อนทับระหว่างพื้นที่เศรษฐกิจ พื้นที่ศาสนา พื้นที่อยู่อาศัยดั้งเดิม และโครงข่ายสัญจรภายในชุมชน โดยพื้นที่แต่ละชั้นทำงานร่วมกันในลักษณะพลวัต ความซ้อนทับดังกล่าวสะท้อนลักษณะของ “ภูมิทัศน์หลายเสียง” (multi-vocal landscape) ที่เกิดจากการมีผู้ใช้งานหลากหลายกลุ่มทั้งผู้อยู่อาศัยเดิม เจ้าของกิจการ ผู้สูงอายุ เยาวชน นักท่องเที่ยว และผู้สัญจร ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างมีการรับรู้พื้นที่และการสร้างความหมายแตกต่างกันไป การวิเคราะห์ยังพบความท้าทายด้านความเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ โดยเฉพาะการปรับพื้นที่อยู่อาศัยเป็นพื้นที่เชิงพาณิชย์ ซึ่งอาจนำไปสู่ความรู้สึกถูกลดทอนพื้นที่ของคนท้องถิ่นบางกลุ่ม และก่อให้เกิดประเด็นการต่อรองด้านอำนาจทางวัฒนธรรม โดยการตีความเชิงภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วยให้เข้าใจว่าสิ่งปลูกสร้างและกิจกรรมประจำพื้นที่ทำหน้าที่เป็นตัวสื่อเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และคุณค่าทางวัฒนธรรม เช่น อาคารไม้สองชั้นริมแม่น้ำสะท้อนเศรษฐกิจทางน้ำในอดีต สถาปัตยกรรมลูกผสมจีน-ไทยแสดงถึงรากชุมชนเชื้อสายจีน การดัดแปลงอาคารเก่าสู่ธุรกิจสร้างสรรค์สะท้อนการปรับตัวของย่านต่อกระแสเศรษฐกิจใหม่ ขณะที่กิจกรรมทางสังคม-วัฒนธรรม อาทิ งานประเพณีกินเจ หรืองานลอยกระทง ล้วนเป็น “การปฏิบัติการซ้ำ” ที่รักษาความหมายของพื้นที่และสร้างความต่อเนื่องของประสบการณ์ร่วม นอกจากนี้ จากการวิเคราะห์ทั้งหมด บทความนี้เสนอว่าย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภามีคุณค่าทางวัฒนธรรมในเชิงสถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์ และความทรงจำ ซึ่งควรถูกนำมาเป็นฐานในการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาย่านเมืองเก่าแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมคือการบูรณาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมเข้ากับผังเมือง การออกแบบพื้นที่สาธารณะโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม การส่งเสริมย่านเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่สอดคล้องกับบริบทเดิม และการสร้างเครือข่ายภูมิทัศน์วัฒนธรรมในระดับเมือง เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและรักษาอัตลักษณ์ของพื้นที่ในระยะยาว

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา เมืองเก่า การใช้พื้นที่ ความทรงจำของชุมชน

Abstract

This research aims to examine the physical characteristics, architectural values, and cultural meanings of the Tha Taphao Riverside Community District in Chumphon Province through the analytical framework of cultural landscape, which conceptualizes the historic urban area as a system of relationships between built structures, people, activities, and the community's shared memories. The study investigates how this area reflects its historical layers and socio-cultural transformations amid the pressures of contemporary urban development driven by economic expansion and infrastructural change. A qualitative research methodology was employed, incorporating field surveys, participant observation, and in-depth interviews with local residents to understand how the area is perceived from the standpoint of those who inhabit it. The analytical process consisted of site analysis, the creation of mental and perceptual maps, stratified spatial analysis, and cultural landscape interpretation, aiming to synthesize the dynamic interrelations between the physical and symbolic dimensions of the place in a holistic manner. The findings reveal that the Tha Taphao Riverside Community District possesses a distinctive identity derived from its

assemblage of built forms spanning multiple historical periods, including Traditional wooden shophouses, Art Deco buildings, Modernist structures, and Contemporary architecture. These elements collectively narrate the transformations of Chumphon over different eras. In parallel, public spaces and religious sites such as the Nia Keng Shrine, Wat Subannanimitr, riverfront piers, local shops, and activity plazas continue to serve as social hubs. These structures and spaces function as cultural mediators, supporting economic, religious, and everyday activities that render the district a living cultural landscape, where continuous place-use practices contribute to the accumulation of shared memories and local identity. In terms of spatial structure, the district's circulation network includes city-level primary roads namely Poraminmanka Road and Phuwanard Damnoen Road along with neighborhood-level routes connecting internal community spaces, such as Ratwithi Klang Road, Ratwithi Nai Road, and smaller alleys. The riverfront walkways on both sides link the Ratwithi Community with the Wat Subannanimitr Community, creating diverse access routes and facilitating sustained use of the area at various times of day. Mixed-use building functions combining commerce, residential uses, and creative activities generate a rotating daytime and nighttime population, which significantly contributes to the vibrancy of the district. Furthermore, perceptual maps derived from resident interviews show that the places valued by the community are not limited to formally developed sites but include spaces rich in cultural memory such as the Phra Mae Thorani Shrine, formerly a key river pier for goods transportation; informal riverfront gathering nodes; local eateries; Wat Subannanimitr; and the community's multipurpose plaza. These perceived spaces illustrate a landscape of memory that interweaves the lived experiences of different generations and continues to shape residents deep emotional attachment to the district.

However, the stratified spatial analysis reveals overlapping relationships among economic spaces, religious spaces, traditional residential areas, and the internal circulation network of the community. These spatial layers operate dynamically, and their overlaps reflect the characteristics of a “multi-vocal landscape”, produced by the presence of diverse user groups including long-term residents, business owners, the elderly, youth, tourists, and passersby each of whom perceives and interprets the area in different ways. The analysis also identifies challenges related to changing land use, particularly the conversion of residential spaces into commercial ones. Such transformations may generate feelings of dispossession among certain local groups and lead to forms of cultural power negotiation. Through cultural landscape interpretation, it becomes evident that built structures and everyday activities function as carriers of historical narratives and cultural values. For example, the two-story wooden riverside buildings reflect the district's former water-based economy; Sino-Thai architecture illustrates the roots of the local Chinese-descendant community; and the adaptation of old buildings for creative businesses signifies the district's response to emerging economic currents. Based on the overall analysis, this article argues that the Tha Taphao Riverside Community District possesses significant cultural value in terms of architecture, landscape, and collective memory. These values should form the foundation for planning its conservation and development as a historic urban district. Appropriate development strategies include integrating cultural landscape principles into urban planning, designing public spaces through participatory processes,

promoting creative economic activities that align with the existing context, and establishing a citywide cultural landscape network. Such approaches would support sustainable development while preserving the district's identity in the long term.

Keywords: Cultural Landscape, the Tha Taphao Riverside Community District, Historic Urban District, Spatial Usage, Community Memory

1. บทนำ

พื้นที่เมืองเก่า มิได้เป็นเพียงสิ่งปลูกสร้างที่มีอายุยืนยาวหรือแหล่งท่องเที่ยวที่ถูกรักษาไว้ หากแต่เป็นพื้นที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape) ที่ประกอบด้วยความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน กิจกรรม สภาพแวดล้อม และประวัติศาสตร์ที่สั่งสมกันมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสะสมและสื่อสารเรื่องราวของการก่อร่างสร้างตัวของเมือง วิถีชีวิตของผู้คน และพลวัตทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ (Relph, 1976; Rossi, 1982) เมืองเก่าจึงเป็นพื้นที่ที่เล่าเรื่อง ผ่านภูมิทัศน์วัฒนธรรม สถาปัตยกรรม การใช้พื้นที่ และการมีปฏิสัมพันธ์ของผู้คนในชีวิตประจำวัน (Norberg-Schulz, 1980) แนวคิดเกี่ยวกับภูมิสถาน หรือ sense of place ที่สะท้อนตัวตนของพื้นที่ จึงมีบทบาทสำคัญในการทำความเข้าใจเมืองเก่าในฐานะพื้นที่แห่งความทรงจำและอัตลักษณ์ร่วม (Lynch, 1960; Tuan, 1977)

ย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา เป็นหนึ่งในพื้นที่ที่สำคัญของเมืองชุมพร โดยมีแม่น้ำท่าตะเภาเป็นแกนกลางของการพัฒนาและการสร้างชุมชน แม่น้ำสายนี้ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่เป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำและแหล่งน้ำธรรมชาติ หากยังมีบทบาทเชิงเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในฐานะแหล่งรวมของชุมชนดั้งเดิม ตลาดเก่าริมน้ำ และศาลเจ้าสำคัญของย่าน อย่างไรก็ตาม แม่น้ำท่าตะเภาจะมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แต่การเปลี่ยนแปลงของเมืองสมัยใหม่และการขยายตัวของโครงสร้างพื้นฐานในปัจจุบันได้ส่งผลต่อโครงข่ายพื้นที่ การใช้งาน และความสัมพันธ์ของชุมชนกับสายน้ำ

จากบริบทดังกล่าว การศึกษาย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภาผ่านภูมิทัศน์วัฒนธรรม จึงเป็นแนวทางสำคัญในการเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทั้งในมิติกายภาพและมิติสังคม โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาว่า “ภูมิทัศน์” มิใช่เพียงภาพที่มองเห็นได้ แต่คือความสัมพันธ์เชิงสรีระระหว่างสถานที่กับประสบการณ์ของมนุษย์ (Corner, 1999) การวิเคราะห์พื้นที่เมืองเก่าผ่านภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงช่วยเปิดเผยโครงสร้างพื้นฐานของการใช้ชีวิต การสัญจร และการผลิตความหมายของพื้นที่ซึ่งสามารถนำไปสู่การพัฒนา การอนุรักษ์ หรือการฟื้นฟูพื้นที่เมืองเก่าได้อย่างมีรากฐาน

2. คำถามงานวิจัย

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภาสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน พื้นที่ และความทรงจำร่วมของชุมชนอย่างไร และมีบทบาทอย่างไรต่อการคงอยู่ของชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา

3. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 3.1 วิเคราะห์องค์ประกอบทางกายภาพและโครงข่ายพื้นที่ของชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา
- 3.2 ศึกษาและตีความความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับผู้ใช้งานในบริบทภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อให้เข้าใจบทบาทของย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภาในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมและพื้นที่แห่งความทรงจำของชุมชน

4. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา ต้องอาศัยการบูรณาการแนวคิดจากหลายศาสตร์ ได้แก่ ภูมิสถาปัตยกรรม มานุษยวิทยาเมือง ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม และทฤษฎีการวิเคราะห์พื้นที่เมือง โดยมีกรอบแนวคิดหลัก ดังนี้

1) *แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม* กำเนิดขึ้นจากแนวคิดเชิงภูมิศาสตร์ของ Carl O. Sauer ที่เสนอว่า พื้นที่ทางกายภาพไม่เพียงแต่เป็นผลผลิตของธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังถูกก่อสร้างขึ้นผ่านกิจกรรมของมนุษย์และวัฒนธรรม (Sauer, 1925) ภูมิทัศน์จึงเป็นการแสดงออกของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับพื้นที่ที่พวกเขาอาศัยอยู่ ต่อมาแนวคิดนี้ถูกขยายความโดย Taylor and Lennon (2011) ระบุว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือสื่อกลางที่สะท้อนความทรงจำ ประวัติศาสตร์ และอัตลักษณ์ของชุมชนผ่านโครงสร้างทางกายภาพ กิจกรรมทางสังคม และระบบคุณค่าที่ปรากฏในพื้นที่ ภูมิทัศน์จึงไม่ใช่สิ่งนิ่งเฉย แต่คือ “การเล่าเรื่อง” ของผู้คนในช่วงเวลาต่าง ๆ

2) *ภูมิทัศน์ในฐานะเรื่องเล่า (landscape as narrative)* ถูกมองว่าภูมิทัศน์สามารถทำหน้าที่เสมือนสื่อที่บอกเล่าประวัติศาสตร์ของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่นั้น พื้นที่จึงเป็นสิ่งที่มีความหมาย ไม่ใช่เพียงวัตถุทางกายภาพ แต่เป็นสื่อทางวัฒนธรรมที่สะท้อนโลกทัศน์ ความเชื่อ และความสัมพันธ์ทางสังคม (Duncan & Duncan, 1988) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำหรือทางสัญจร ภูมิทัศน์ทำหน้าที่เป็น “ตัวกลาง” เชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบัน ผ่านสถาปัตยกรรม กิจกรรม และพิธีกรรมที่ยังคงหลงเหลืออยู่ ซึ่งแนวคิดนี้เอื้อต่อการอ่านพื้นที่เมืองในลักษณะของ “พื้นที่ที่มีชีวิต” (living space)

3) *การรับรู้พื้นที่และแผนที่ในใจ (perception & mental mapping)* ซึ่งการเข้าใจพื้นที่ในมุมมองของผู้ใช้งานจำเป็นต้องศึกษาผ่านแนวคิดเรื่อง แผนที่ในใจ หรือ Mental Map โดย Lynch (1960) ได้เสนอว่า เมืองมีความเป็นภาพจำ (imageability) ซึ่งเกิดจากองค์ประกอบทางกายภาพที่ผู้คนสามารถจดจำและสร้างความหมายให้กับพื้นที่ เช่น เส้นทาง จุดสังเกต หรือขอบเขต เป็นต้น ทั้งนี้ การทำความเข้าใจแผนที่ในใจของผู้คนในชุมชนจะช่วยให้เห็นถึงการลำดับความสำคัญของพื้นที่ต่าง ๆ ที่อาจไม่สามารถรับรู้ได้จากแผนที่ทางกายภาพหรือผังเมืองอย่างเป็นทางการเท่านั้น

4) *ทฤษฎีความรู้สึกต่อสถานที่ (sense of place)* โดย Relph (1976) ได้เสนอว่า พื้นที่หนึ่ง ๆ จะกลายเป็น “สถานที่” เมื่อผู้คนมีความผูกพัน ความเข้าใจ และการมีส่วนร่วมในชีวิตประจำวันกับพื้นที่นั้น ความรู้สึกต่อสถานที่ (sense of place) จึงไม่ใช่เพียงตำแหน่งทางกายภาพ แต่คือความหมายที่เกิดจากประสบการณ์ส่วนบุคคลหรือประสบการณ์ร่วมของชุมชน ซึ่งแนวคิดนี้มีความสำคัญในการศึกษาชุมชนเมืองเก่า เพราะช่วยให้เข้าใจว่าพื้นที่บางส่วนที่ดูไร้ความสำคัญในเชิงกายภาพ อาจมีคุณค่าอย่างสูงในเชิงสังคมหรือวัฒนธรรม

5. วิธีการวิจัย เครื่องมือวิจัย และการวิเคราะห์ข้อมูล

5.1 วิธีการวิจัย (research method)

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ที่วิเคราะห์ชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา ผ่านกรอบแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม หรือ Cultural เพื่อเข้าใจองค์ประกอบทางกายภาพ รูปแบบการใช้พื้นที่ และความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนผ่านพื้นที่ดังกล่าว โดยเน้นการเก็บข้อมูลจากการสำรวจพื้นที่จริงและการสังเกตพฤติกรรมของผู้ใช้งาน

5.2 เครื่องมือวิจัย (research instruments)

การเก็บข้อมูลใช้เครื่องมือ 3 ประเภทหลัก ได้แก่ 1) *การสำรวจภาคสนาม (site survey)* เพื่อเป็นการจัดทำแผนที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรม การเก็บข้อมูลลักษณะทางกายภาพ อาทิ อาคาร เส้นทาง และพื้นที่สาธารณะ ตลอดจนการบันทึกภาพถ่ายทางสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์ 2) *การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation)* ซึ่งเป็นการดำเนินการสังเกตกิจกรรมของผู้ใช้งานในช่วงเวลาต่าง ๆ และบันทึกพฤติกรรมการใช้พื้นที่ของคนในชุมชน

และผู้มาเยือน และ 3) การสัมภาษณ์เชิงลึก (interview) เพื่อการศึกษาข้อมูลเชิงลึกจากคำบอกเล่าและมุมมองของกลุ่มผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่อาศัยอยู่ในพื้นที่และมีการใช้สอยพื้นที่อยู่ในชีวิตประจำวัน

5.3 การวิเคราะห์ข้อมูล (data analysis)

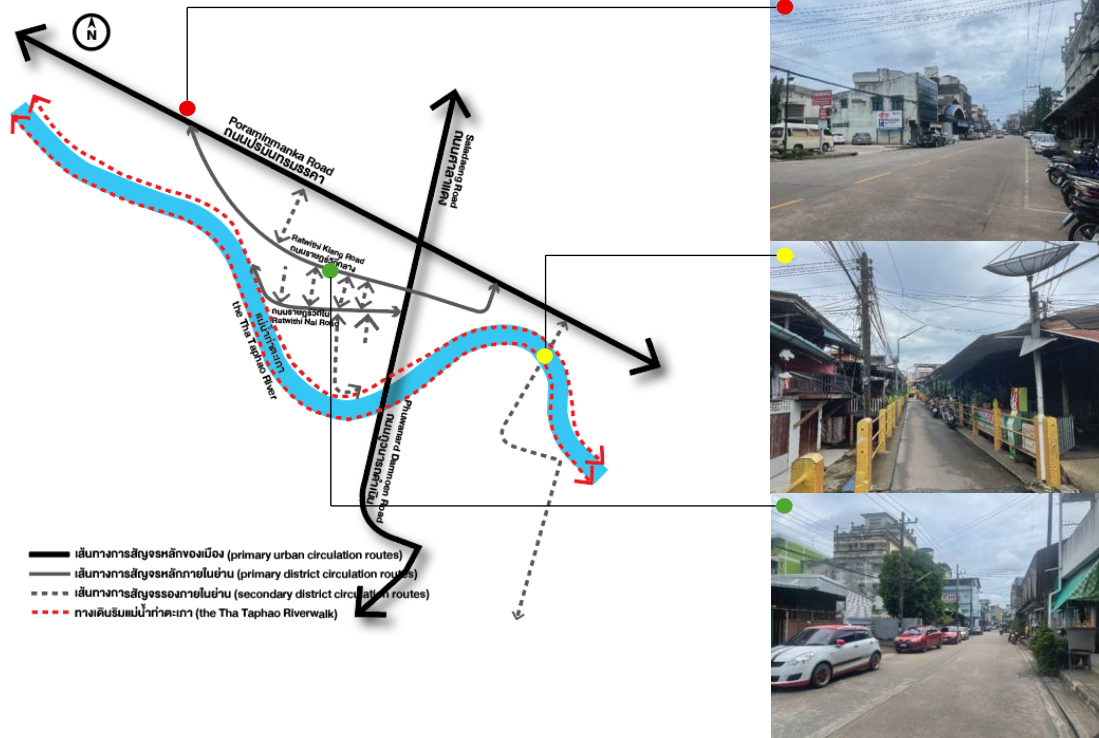
ข้อมูลทั้งหมดจะถูกวิเคราะห์ด้วยการอ่านเชิงตีความ (interpretative reading) และการแปลงข้อมูลเชิงคุณภาพให้เห็นภาพความสัมพันธ์ขององค์ประกอบในพื้นที่ โดยแบ่งกระบวนการวิเคราะห์เป็น 4 ขั้นตอน คือ 1) การวิเคราะห์พื้นที่ (site analysis) เพื่อการศึกษาองค์ประกอบของย่าน 2) การสร้างแผนที่การรับรู้ (mental & perceptual map) จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และสังเกตพฤติกรรม 2) การวิเคราะห์เชิงชั้นของพื้นที่ (stratified spatial analysis) ด้วยการวิเคราะห์พื้นที่จากมิติการใช้งาน โครงสร้างทางสถาปัตยกรรม และความหมายทางวัฒนธรรม 3) การตีความเชิงภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape interpretation) ซึ่งเป็นการสังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับผู้คนเพื่อเข้าใจ “เรื่องเล่า” ที่ปรากฏผ่านพื้นที่เมือง

6. ผลการวิจัย: ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา

ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับผู้อยู่อาศัยในบริบทภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ไม่ได้เป็นเพียงฉากกายภาพของเมือง แต่เป็นพื้นที่ที่มีชีวิตซึ่งผู้คนสร้างความหมายผ่านการใช้งานในชีวิตประจำวัน พื้นที่ต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเชื่อมโยงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และจิตวิญญาณของชุมชนเข้าด้วยกัน การใช้งานพื้นที่อย่างต่อเนื่อง อาทิ การค้าขาย การประกอบพิธีกรรม หรือการพบปะสังสรรค์ ทำให้พื้นที่เหล่านี้สะสมความทรงจำและอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน พื้นที่จึงกลายเป็นการเล่าเรื่องที่สะท้อนประวัติศาสตร์และพลวัตของเมืองในแต่ละยุคสมัย ผู้คนไม่ได้เพียงใช้พื้นที่ แต่ยังเป็นผู้ร่วมสร้างความหมายให้พื้นที่ดำรงอยู่ในฐานะภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีชีวิตและความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับความทรงจำร่วมของชุมชน

6.1 โครงข่ายพื้นที่และองค์ประกอบของย่าน

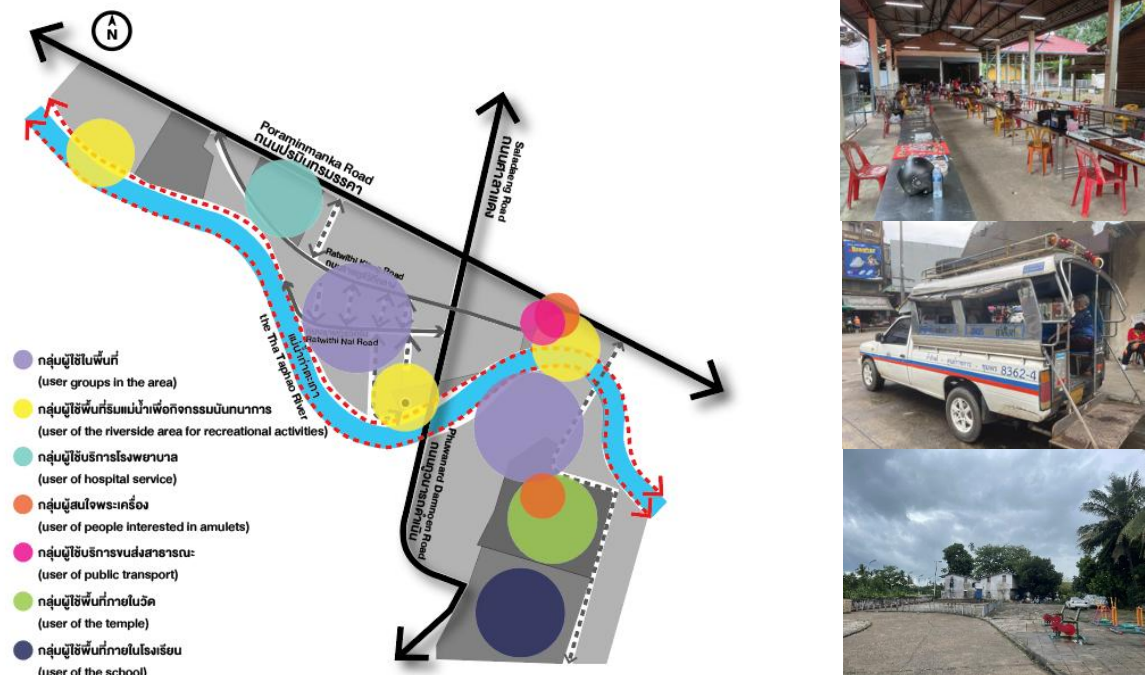
การวิเคราะห์พื้นที่ย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา พบว่า ลักษณะการเข้าถึงพื้นที่ (accessibility) ปรากฏเส้นทางการสัญจรหลักของพื้นที่แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับเมือง ประกอบด้วย ถนนปรมินทรมรรคา และถนนภูวนารถดำเนิน และระดับย่าน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ เส้นทางการสัญจรหลักภายในย่าน (ถนนราษฎร์วิถีกลาง และถนนราษฎร์วิถีใน) เส้นทางการสัญจรรองภายในย่าน (ซอยปรมินทรมรรคา 2 ซอยย่อยของถนนราษฎร์วิถีใน และสะพานวัดสุบรรณนิมิตร) และ ทางเดินริมแม่น้ำท่าตะเภา ซึ่งเมื่อศึกษาลักษณะของโครงข่ายการสัญจรภายในย่าน พบว่ามี 3 ลักษณะ คือ 1) ทางเดินเท้า 2) เส้นทางสัญจรสำหรับรถขนาดเล็ก ได้แก่ รถจักรยาน และรถจักรยานยนต์ และ 3) เส้นทางสัญจรสำหรับรถขนาดใหญ่ ได้แก่ รถยนต์ และเมื่อพิจารณาลักษณะพื้นผิวถนนภายในย่าน ประกอบไปด้วย ถนนทางดิน และถนนคอนกรีต และปรากฏทางเท้า (footpath) กระจายอยู่ทั่วไปตามโครงข่ายภายในย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา

รูปที่ 1 เส้นทางการสัญจรหลักของพื้นที่

Figure 1 Main Transportation Routes in the area

เมื่อวิเคราะห์ถึงกลุ่มผู้ใช้ (user) พบว่า มีกลุ่มผู้ใช้พื้นที่จำแนกออกเป็น 6 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้ใช้ภายในพื้นที่ กระจุกตัวอยู่บริเวณถนนราษฎร์วิถีกกลาง ถนนราษฎร์วิถีน และชุมชนวัดสุบรรณนิมิตร กลุ่มผู้ใช้พื้นที่ริมแม่น้ำเพื่อกิจกรรม นันทนาการ กระจุกตัวอยู่ตลอดทางเดินริมแม่น้ำท่าเสา กลุ่มผู้ใช้บริการโรงพยาบาล บริเวณโรงพยาบาลวิรัชศิลป์ กลุ่มผู้สนใจพระเครื่อง บริเวณห้วมขอยจินดาเศรษฐีตัดถนนปรมินทรมรรคา และภายในวัดสุบรรณนิมิตร กลุ่มผู้ใช้บริการ ขนส่งสาธารณะ บริเวณห้วมขอยจินดาเศรษฐีตัดถนนปรมินทรมรรคา (ท่ารถสายถ้ำสิงห์-ศูนย์ราชการ-ชุมพร) กลุ่มผู้ใช้พื้นที่ ภายในวัด คือ วัดสุบรรณนิมิตร และกลุ่มผู้ใช้พื้นที่ภายในโรงเรียน คือ โรงเรียนอนุบาลเมืองชุมพรวัดสุบรรณนิมิตร

รูปที่ 2 กลุ่มผู้ใช้ภายในพื้นที่

Figure 2 Users in the area

นอกจากนี้ การวิเคราะห์สภาพที่ตั้ง (existing) พบว่า ภายในย่านประกอบด้วย ลานว่างบริเวณศาลพระแม่ธรณี ปิ๋มวอยผม ลานเอนกประสงค์ริมแม่น้ำท่าตะเภา ศาลาเอนกประสงค์ ทำน้ำ ร้านอาหาร ร้านกาแฟ ย่านเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (creative district) หรือย่านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของเมืองชุมพร ศาลเจ้าแม่เนี้ยเก็ง และอาคารเก่าที่ทรงคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ โดยแต่ละพื้นที่มีการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่แตกต่างกันตามลักษณะของพื้นที่และรูปแบบการออกแบบ ซึ่งส่งผลต่อกลุ่มผู้ใช้ที่เข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่เกิดกิจกรรมที่หลากหลายและส่งผลให้พื้นที่เป็นพื้นที่เอนกประโยชน์

ทั้งนี้ การศึกษาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของย่าน พบว่า ชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภามีบริเวณศูนย์กลางชุมชน 2 บริเวณ คือ บริเวณสี่แยกทำน้ำ และวัดสุบรรณนิมิตรเป็นศูนย์กลางของชุมชน ตัวอาคารบ้านเรือนมีการซ้อนกันอยู่ 4 ยุค คือ เรือนแถวไม้ดั้งเดิม อาคารยุคอาร์ตเดโค (art deco) อาคารยุคโมเดิร์น (modern) และอาคารยุคสมัยใหม่ และเมื่อพิจารณาประโยชน์ใช้สอยที่เป็นลักษณะของที่ว่าง (space) พบอยู่ 4 ลักษณะ คือ พื้นที่โล่งว่าง (open space) พื้นที่บริเวณรอบอาคาร (building entourage) พื้นที่ภายในกลุ่มอาคาร (inner block void) และพื้นที่ปิดล้อม (enclosure space)

ลานว่างบริเวณศาลพระแม่ธรณีบีบมวยผม
The open space around
the Phra Mae Thorani Shrine

ลานอเนกประสงค์ริมแม่น้ำท่าตะเภา
The multipurpose riverside plaza
along the Tha Taphao River

ศาลาอเนกประสงค์
Multipurpose pavilion

ท่าน้ำ
Ghat

ร้านอาหาร
Restaurant

ร้านกาแฟ
Coffee shop

ร้านทำกระจก
Mirror Shop

ศาลเจ้าแม่เนี้ยเก็ง
the Nia Keng Shrine

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของย่าน
Architectural elements of the district

เรือนแถวไม้ดั้งเดิม
Traditional wooden shophouses

อาคารยุคอาร์ตเดคโค
Art Deco buildings

อาคารยุคโมเดิร์น
Modernist structures

อาคารเก่าที่ทรงคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ (contemporary architecture)

รูปที่ 3 สภาพที่ตั้ง

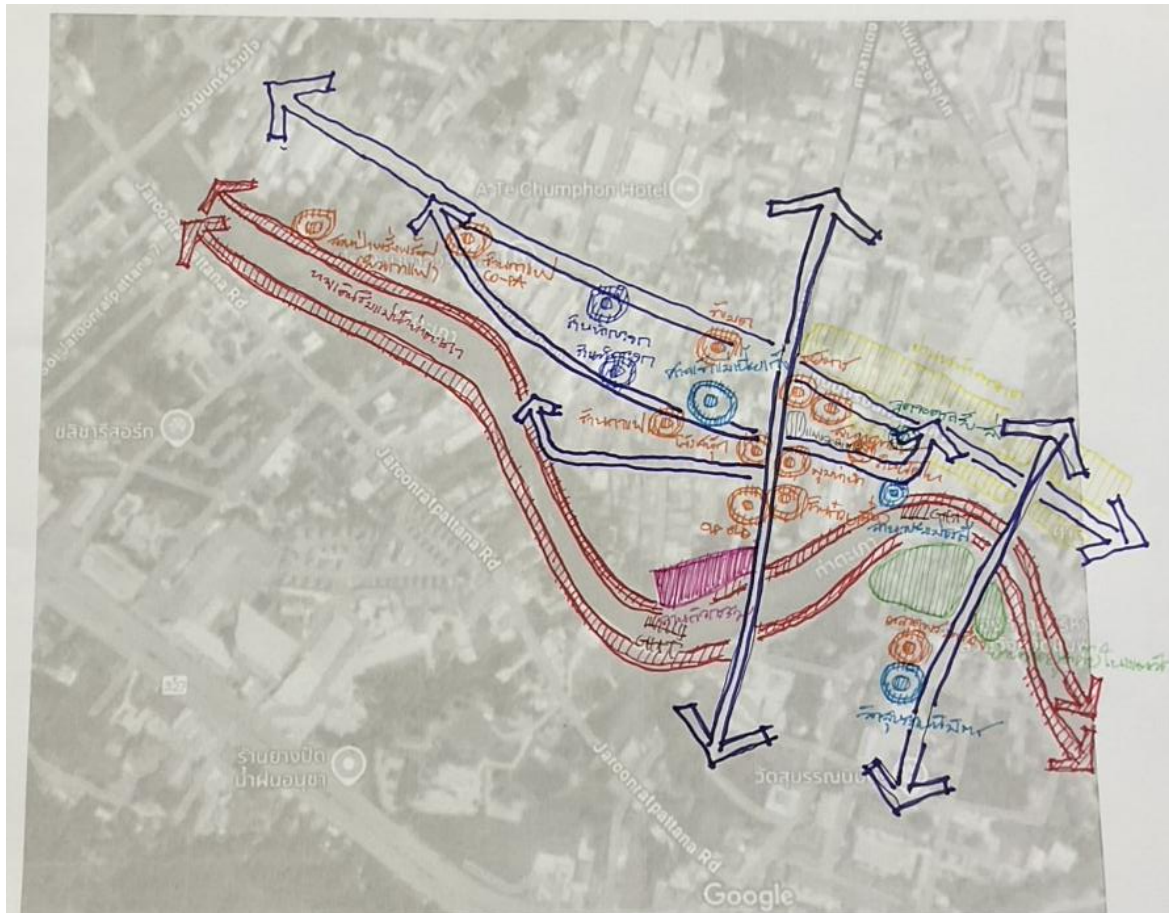
Figure 3 Existing

เมื่อพิจารณาลักษณะการใช้ประโยชน์อาคาร (building use) พบว่า มีลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารแบบผสมผสาน (mixed use) พาณิชยกรรม (commercial) และที่อยู่อาศัย (residential) ปะปนกันอยู่ในพื้นที่ จากรูปแบบการใช้ประโยชน์อาคารที่มีลักษณะดังกล่าวส่งผลให้บางจุดของพื้นที่ มีประชากรกลางวัน (day-time population) คือ กลุ่มคนภายนอกพื้นที่เข้ามาใช้ประโยชน์ภายในย่าน สำหรับประชากรกลางคืน (night-time population) คือ กลุ่มคนที่อยู่ภายในพื้นที่นั้นส่วนใหญ่ คือ คนที่อาศัยอยู่ภายในย่าน รวมถึงกลุ่มผู้ใช้ที่เข้ามาทำกิจกรรมช่วงกลางคืน เช่น การตกกุ้ง เป็นต้น

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ภายในย่าน พบว่า ชุมชนทั้งสองชุมชน คือ ชุมชนราษฎร์วิถีและชุมชนวัดสุบรรณนิมิตร มีปฏิสัมพันธ์กันในระดับย่าน สังเกตได้จากการสร้าง “สะพานราษฎร์สามัคคีวิวัฒน์” หรือที่เรียกว่า “สะพานวัดสุบรรณ” เพื่อเชื่อมการสัญจรทั้งการเดินเท้าและการใช้รถส่วนบุคคลขนาดเล็กเพื่อการติดต่อกันภายในย่าน และการเชื่อมเข้าสู่บริเวณย่านเศรษฐกิจของเมืองชุมพร หรือ CDB (central business district) จึงส่งผลให้มีเกิดความเป็นย่าน (neighborhood) ในพื้นที่ และได้มีการสร้างทางเดินริมแม่น้ำท่าตะเภาขึ้นทั้งสองฝั่งของริมแม่น้ำเพื่อเชื่อมสองชุมชนเข้าด้วยกัน และเป็นการเพิ่มกิจกรรมและกลุ่มผู้ใช้ให้เข้ามาในย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภาเพิ่มมากขึ้น รวมถึงการใช้พื้นที่สาธารณะ (public space) บริเวณริมแม่น้ำท่าตะเภาเพื่อกิจกรรมนันทนาการและอื่น ๆ อันส่งผลให้ย่านเกิดความมีชีวิตชีวาและเกิดสายตาเฝ้าระวัง (eyes on street) ในระดับย่านเพิ่มมากขึ้น

6.2 การสร้างแผนที่การรับรู้

การสร้างแผนที่การรับรู้โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ พบว่า พื้นที่ที่ได้รับการระบุว่า “สำคัญ” หรือ “มีความหมาย” ต่อชุมชน มักไม่ใช่พื้นที่ที่ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นทางการ แต่เป็นจุดเล็ก ๆ ที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมและอารมณ์ความรู้สึก คือ บริเวณศาลพระแม่ธรณีปีบมวยผม ที่เคยเป็นทำนน้ำขนส่งสินค้าเดิมเพื่อลำเลียงเข้าสู่ตลาดสดของเมืองในอดีต ศาลเจ้าแม่เนี้ยเก็งและวัดสุบรรณนิมิตร ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนภายในย่าน มุมท่าน้ำ ที่เป็นร้านอาหารบริเวณศูนย์กลางย่าน และลานอเนกประสงค์ชุมชนราษฎร์วิถี ที่เป็นพื้นที่สาธารณะ (public space) สำคัญของย่าน เป็นต้น โดยผู้คนมักจดจำพื้นที่ผ่านกิจกรรมที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ อาทิ การจัดงานเทศกาลถือศีลกินเจ หรือการรวมกลุ่มของกลุ่มคนในพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำในช่วงเย็น แผนที่ที่ได้จึงสะท้อน “ภูมิทัศน์ทางความทรงจำ” (memoryscape) ที่ยังคงสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น (Lynch, 1960; Relph, 1976) โดยแผนที่การรับรู้สามารถบอกเล่าความมีอิทธิพลของพื้นที่ต่อวิถีชีวิตผู้คน

ศูนย์กลางย่าน
Central district

ตัวอย่างพื้นที่ที่มีความทรงจำร่วมของชุมชน
Examples of spaces
with shared community memory

รูปที่ 4 แผนที่การรับรู้ของย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภาจากกลุ่มผู้อยู่อาศัยในพื้นที่
Figure 4 Mental & Perceptual Map of the Tha Taphao Riverside Community District
as Perceived by Local Residents

6.3 การจัดลำดับความสำคัญของพื้นที่ใช้งาน

เมื่อวิเคราะห์เชิงชั้นของพื้นที่ย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภาแสดงให้เห็นถึงการจัดลำดับความสำคัญของพื้นที่ใช้งานตามบทบาททางสังคมและประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน โดยสามารถแบ่งพื้นที่หลักออกเป็น 4 ชั้น ประกอบด้วย 1) *ชั้นการค้าและเศรษฐกิจท้องถิ่น* เช่น มุมทำน้ำและร้านค้าโดยรอบ ร้านอาหารและร้านกาแฟในพื้นที่ และชุมพรตลาดสด เป็นต้น 2) *ชั้นศาสนาและความเชื่อ* คือ ศาลเจ้าแม่เนี้ยเก็ง วัดสุพรรณนิมิตร และพื้นที่ประกอบเทศกาลท้องถิ่น อาทิ บริเวณทำน้ำที่ใช้ประกอบเทศกาลลอยกระทงและอื่น ๆ 3) *ชั้นอยู่อาศัยดั้งเดิม* กลุ่มบ้านไม้สองชั้นริมแม่น้ำที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น 4) *ชั้นสัญจรและโครงข่ายภายใน* ประกอบด้วย ซอยเล็ก ๆ ที่เป็นทางเดินเชื่อมต่อระหว่างบ้าน วัด และตลาด โดยพื้นที่เหล่านี้มีความสัมพันธ์ซ้อนทับกัน โดยไม่จำเป็นต้องมีการแบ่งเขตอย่างชัดเจน แต่ยังคงทำหน้าที่หลากหลายภายใต้โครงสร้างสังคมที่มีพลวัตอย่างต่อเนื่อง (White, 1983)

6.4 การตีความภูมิทัศน์วัฒนธรรม: เรื่องเล่าของเมืองผ่านสิ่งปลูกสร้างและกิจกรรม

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) มิได้หมายถึงเพียงสิ่งปลูกสร้างหรือสภาพกายภาพของเมืองเท่านั้น แต่เป็นภาพสะท้อนของประวัติศาสตร์ ชีวิตประจำวัน และความสัมพันธ์ของมนุษย์กับพื้นที่ในมิติเชิงวัฒนธรรม (Taylor & Lennon, 2011) ในบริบทของชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา การตีความภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนการถอดรหัส “เรื่องเล่า” ที่ถูกฝังอยู่ในสถาปัตยกรรม การจัดวางพื้นที่ และกิจกรรมของผู้คน

1) *สิ่งปลูกสร้างในฐานะสื่อประวัติศาสตร์* สิ่งปลูกสร้างในย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเป็นสัญลักษณ์ของยุคสมัยที่แตกต่างกัน และสะท้อนการเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของเมืองชุมพรตัวอย่างเช่น อาคารไม้สองชั้นที่หันหน้าสู่แม่น้ำ ไม่เพียงแต่บ่งชี้ถึงวิถีชีวิตที่พึ่งพาแม่น้ำเป็นเส้นทางสัญจรในอดีต แต่ยังเผยให้เห็นรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบลูกผสมระหว่างจีน-ไทย ซึ่งสะท้อนถึงชุมชนชาวจีนอพยพที่เข้ามาตั้งรกราก (Duncan & Duncan, 1988) นอกจากนี้ อาคารบางหลังที่ถูกปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้งาน เช่น จากอาคารเก่าสู่ร้านกาแฟ หรือจากบ้านพักอาศัยกลายเป็นร้านอาหาร เป็นต้น ซึ่งสะท้อนพลวัตของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เปลี่ยนผ่านและสร้างความหมายใหม่อย่างต่อเนื่อง (Cosgrove, 1998)

รูปที่ 5 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร

Figure 5 The Cultural Landscape of the Tha Taphao Riverside Community,
Mueang Chumphon District, Chumphon Province

2) *พื้นที่กิจกรรมในฐานะเวทีของความทรงจำ* เป็นการปฏิบัติการซ้ำที่ช่วยสร้างและรักษาความหมายของสถานที่ไว้ในความทรงจำของผู้คน (Relph, 1976) พื้นที่เหล่านี้จึงไม่เพียงแต่เป็นฉากหลังทางกายภาพ หากแต่เป็นพื้นที่ที่มีนัยทางสังคม-วัฒนธรรม ที่หล่อหลอมความเป็นตัวตนของเมืองผ่านกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นประจำ การตีความภูมิทัศน์วัฒนธรรม จึงไม่ใช่แค่การดูว่า “พื้นที่นี้หน้าตาอย่างไร” แต่ต้องถามว่า “พื้นที่นี้กำลังพูดอะไรกับเรา” และ “ใครเป็นผู้เล่าเรื่อง” ผ่านวัตถุ กิจกรรม และโครงสร้างทางอำนาจในพื้นที่ (Mitchell, 2000)

3) *ภูมิทัศน์ในฐานะพื้นที่แห่งความหลากหลายและการต่อรอง* โดยภูมิทัศน์วัฒนธรรมในย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภาไม่ได้มีเพียงเรื่องเดียว แต่เป็นการเล่าเรื่องหลายเสียง (multi-vocal) จากคนหลายกลุ่ม ทั้งเจ้าของที่ดิน ผู้ค้าอยู่อาศัยเดิม กลุ่มเยาวชน และนักท่องเที่ยวความหลากหลายนี้บางครั้งนำไปสู่ความขัดแย้ง อาทิ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบพื้นที่จากอยู่อาศัยเป็นเชิงพาณิชย์ซึ่งอาจทำให้บางกลุ่มรู้สึกถูกผลักออกจากพื้นที่เดิมของตน ดังนั้นภูมิทัศน์จึงไม่ใช่เพียงภาพแห่งความงาม แต่เป็นพื้นที่ของการต่อรองอำนาจและความทรงจำ (Harvey, 1996)

7. การสรุปผล อภิปราย และข้อเสนอแนะ

7.1 การสรุปผล

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา ไม่เพียงเป็นพื้นที่ทางกายภาพในเขตเมืองเก่าชุมพร หากยังเป็น ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ที่สะท้อนความสัมพันธ์ซึ่งระหว่างผู้คน กิจกรรม และความทรงจำทางสังคมในหลายชั้นของพื้นที่ ประกอบด้วย *ด้านโครงสร้างพื้นที่โครงข่ายถนน* ที่แสดงให้เห็นถึงการเข้าถึงพื้นที่ และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมสะท้อนถึงการเปลี่ยนผ่านทางกายภาพที่ยังคงรักษารากฐานเชิงประวัติศาสตร์ของเมืองไว้ โครงข่ายทางเดินริมแม่น้ำและสะพานเชื่อมโยงสองฝั่งแม่น้ำ ช่วยส่งเสริมการใช้งานของผู้คนอย่างต่อเนื่องและเพิ่มการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน *ด้านกลุ่มผู้ใช้พื้นที่ที่มีลักษณะผสมผสานของกิจกรรม* ทั้งอยู่อาศัย ค้าขาย พาณิชยกรรม และนันทนาการ ส่งผลให้มีความหลากหลายของประชากรกลางวันและกลางคืน ซึ่งสะท้อนถึงศักยภาพของพื้นที่ในการรองรับชีวิตร่วมสมัยได้ดี และ *ด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม* ประกอบด้วย เรือนแถวไม้ดั้งเดิม อาคารยุคอาณานิคม อาคารยุคโมเดิร์น และอาคารยุคสมัยใหม่ ซึ่งล้วนสะท้อนเรื่องเล่าหลายช่วงสมัยของเมือง เช่นเดียวกับพื้นที่กิจกรรมที่ยังคงรักษาหน้าที่ทางสังคม เช่น วัด ตลาด พื้นที่สาธารณะ และทำน้า เป็นต้น ทั้งหมดทำหน้าที่เป็น “ตัวละครหลัก” ของเรื่องเล่าประจำพื้นที่

7.2 การอภิปรายผล

การวิเคราะห์พื้นที่ผ่านภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วยให้เข้าใจย่านเมืองเก่าในมิติที่ลึกซึ้งกว่าการพิจารณาเชิงกายภาพเพียงอย่างเดียว โดยเฉพาะในมิติของความทรงจำร่วม อัตลักษณ์ และความสัมพันธ์ของผู้คนกับสถานที่ ซึ่งสะท้อนผ่านแนวคิด “sense of place” และ “imageability” ที่ปรากฏชัดผ่านการรับรู้ของชาวบ้านต่อสถานที่สำคัญ เช่น ศาลพระแม่ธรณี บิรมวยผม วัดสุบรรณนิมิตร หรือทำน้า เป็นต้น ซึ่งกลายเป็นพื้นที่สำคัญทางจิตวิญญาณและกิจกรรมร่วม การจัดชั้นของพื้นที่แสดงให้เห็นว่าการใช้งานไม่ได้ถูกแยกออกตามรูปแบบเฉพาะแต่ซ้อนทับกันอย่างกลมกลืน อาทิ พื้นที่ตลาดที่ใช้จัดงานวัฒนธรรม หรือทำน้าที่เป็นจุดประกอบพิธีและร้านอาหารร่วมกัน และย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภาเป็นตัวอย่างของ “multi-vocal landscape” คือ เป็นพื้นที่ที่มีเรื่องเล่าและมุมมองหลากหลายจากผู้คนต่างกลุ่ม เช่น เจ้าของบ้านเดิม นักท่องเที่ยว ผู้ค้าขาย หรือเยาวชน เป็นต้น ซึ่งบางครั้งเกิดการต่อรองหรือขัดแย้งด้านการใช้พื้นที่ อาทิ การเปลี่ยนแปลงพื้นที่อยู่อาศัยเป็นร้านค้าเชิงพาณิชย์ ซึ่งกล่าวได้ว่า พื้นที่นี้ไม่เพียงแต่ “เล่าอดีต” แต่ยัง “กำลังถูกเขียนใหม่” ผ่านกิจกรรมของผู้คนที่ใช้งานอยู่ทุกวัน

นอกจากนี้ การจัดการพื้นที่ชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภาควรมุ่งเน้นการรักษาและส่งเสริม “ภูมิทัศน์ทางความทรงจำ” ที่หล่อหลอมวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่มากกว่าการพัฒนาเชิงกายภาพเพียงอย่างเดียว พื้นที่ที่ชาวบ้านมองว่าสำคัญ อาทิ

ศาลพระแม่ธรณีปีบมวยผม ศาลเจ้าแม่เนี้ยเก็ง วัดสุบรรณนิมิตร ศูนย์กลางชุมชน และลานอนกประสงค์ ควรถูกมองว่าเป็นจุดศูนย์กลางของความทรงจำร่วม (collective memory nodes) ที่สะท้อนตัวตนของชุมชนในแต่ละยุคสมัย การจัดการพื้นที่จึงควรยึดหลักการ “อนุรักษ์เชิงมีส่วนร่วม” (participatory conservation) โดยให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการกำหนดแนวทางการใช้และปรับปรุงพื้นที่เหล่านี้ อาทิ การปรับปรุงภูมิทัศน์รอบศาลเจ้าและทำนน้ำให้อัตถุ์กิจกรรมชุมชน การออกแบบป้ายสื่อความหมายเล่าเรื่องประวัติของจุดสำคัญ และการฟื้นฟูพื้นที่ริมแม่น้ำให้เป็นลานวัฒนธรรมร่วมสมัยที่ยังคงสอดคล้องกับท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม ควรพัฒนา “เส้นทางวัฒนธรรม” (cultural route) เชื่อมโยงจุดสำคัญเหล่านี้เข้าด้วยกัน เพื่อสร้างประสบการณ์การเดินทางที่เล่าเรื่องเมืองผ่านภูมิทัศน์จริง ควบคู่กับการสร้างฐานข้อมูลภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่บันทึกเรื่องราว ความทรงจำ และภาพเก่าของชุมชนไว้เป็นมรดกทางจิตใจ การจัดการพื้นที่ควรให้ความสำคัญกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ โดยสนับสนุนให้พื้นที่สาธารณะเป็นเวทีสำหรับกิจกรรมเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง และทั้งนี้ ควรใช้แนวคิด “การออกแบบอย่างละเอียดอ่อนต่อบริบท” (context-sensitive design) เพื่อปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ทางเดิน ทางน้ำ และพื้นที่พักผ่อน โดยไม่ทำลายความทรงจำและบรรยากาศดั้งเดิมของย่าน เป้าหมายไม่ใช่การเปลี่ยนพื้นที่ให้สวยงามตามมาตรฐานเมืองใหญ่ แต่คือการ “ทำให้ความทรงจำยังคงมีชีวิต” และเปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้เรื่องราวของชุมชนผ่านภูมิทัศน์ที่ยังพูดได้เอง

7.3 ข้อเสนอแนะ

แนวคิดหลักของบทความนี้มุ่งสร้าง สมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาเมืองร่วมสมัย โดยใช้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำความเข้าใจและออกแบบพื้นที่อย่างมีรากฐานทางสังคมและความทรงจำร่วมของชุมชน เป้าหมายไม่เพียงเพื่อรักษาอัตลักษณ์ของย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำท่าตะเภาเอาไว้ แต่ยังต้องการให้พื้นที่นี้สามารถเติบโตทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ผ่านการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่น แนวทางที่เสนอจึงเน้นการจัดการพื้นที่ที่เคารพบริบทเดิม การสร้างพื้นที่สาธารณะเพื่อกิจกรรมร่วม และการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์โดยไม่ทำลายจิตวิญญาณของย่าน ทั้งหมดนี้มุ่งสู่การสร้างเมืองที่มีชีวิต (living heritage city) ซึ่งผู้คนสามารถอยู่ร่วมกับอดีตได้อย่างกลมกลืนกับอนาคต โดยจากผลการศึกษาสามารถเสนอแนะแนวทางในการจัดการพื้นที่ย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภา มีดังนี้

1) พัฒนารฐานข้อมูลภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อรองรับการวางแผนอนุรักษ์และออกแบบพื้นที่อย่างมีรากฐาน ควรจัดเก็บข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรม และความทรงจำของชุมชนในรูปแบบแผนที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape map)

2) ส่งเสริมการออกแบบพื้นที่สาธารณะร่วมกับชุมชน ควรมีการพัฒนาทางเดินริมแม่น้ำ ลานกิจกรรม และจุดเชื่อมโยงระหว่างชุมชนโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม อาทิ การทำกระบวนการ หรือการทำแผนที่ร่วมกับชาวบ้าน เพื่อให้พื้นที่ตอบโจทย์วิถีชีวิตจริง

3) ส่งเสริมย่านเศรษฐกิจสร้างสรรค์โดยเคารพบริบทเดิม พื้นที่บางส่วนมีศักยภาพต่อการพัฒนาเป็นย่านสร้างสรรค์ (creative district) เช่น ร้านกาแฟ หรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม เป็นต้น ควรสนับสนุนโดยไม่ทำลายอัตลักษณ์เดิม และควรกำหนดแนวทางการใช้พื้นที่ให้สอดคล้องกับบริบท

4) บูรณาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับแผนพัฒนาเมือง เสนอให้เทศบาลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำผลจากการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมมาใช้ร่วมกับผังเมืองรวมและแผนพัฒนาเมือง เพื่อให้การฟื้นฟูเมืองเก่าเป็นไปอย่างมีทิศทางและไม่ทั้งอัตลักษณ์ดั้งเดิม

อย่างไรก็ตาม แนวทางการจัดการพื้นที่ย่านชุมชนริมแม่น้ำท่าตะเภาควรขยายขอบเขตจากระดับชุมชนสู่ระดับเมือง เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทการใช้งานจริงที่มีผู้คนหลากหลายเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งคนในพื้นที่ นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ

และหน่วยงานท้องถิ่น การบริหารจัดการควรใช้แนวคิด “เครือข่ายภูมิทัศน์เมือง” (urban cultural landscape network) ที่เชื่อมโยงย่านกับพื้นที่สำคัญอื่น ๆ ของเมือง อาทิ ตลาด ถนนสายหลัก และย่านเศรษฐกิจ เพื่อสร้างระบบเมืองที่มีความต่อเนื่องด้านสังคมและวัฒนธรรม ควรจัดทำแผนแม่บทการใช้พื้นที่ร่วมกันระหว่างเทศบาล ชุมชน และภาคเอกชน เพื่อกำหนดแนวทางอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืน สนับสนุนกิจกรรมทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่เปิดให้กลุ่มคนที่หลากหลายได้มีส่วนร่วม ตลอดจนออกแบบพื้นที่สาธารณะให้รองรับผู้ใช้งานหลากหลายกลุ่มอย่างเท่าเทียม เพื่อให้ย่านนี้ทำหน้าที่เป็นพื้นที่ร่วมของเมืองที่สะท้อนทั้งความทรงจำท้องถิ่น

8. กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้ได้รับการอนุเคราะห์ข้อมูลจากชาวบ้านชุมชนราษฎร์วิถีและชุมชนวัดสุบรรณนิมิตร ตำบลท่าตะเภา อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร เป็นอย่างดี ทั้งรายละเอียดในการให้ข้อมูลสัมภาษณ์ ข้อมูลพื้นที่ ตลอดจน การนำสำรวจภายในพื้นที่ จนผู้วิจัยสามารถเขียนบทความนี้ขึ้นมาได้อย่างครอบคลุมจนเป็นองค์ความรู้ที่มีประโยชน์แก่ผู้สนใจ

เอกสารอ้างอิง

- Cosgrove, D. E. (1998). *Social formation and symbolic landscape*. University of Wisconsin Press.
- Corner, J. (1999). *Recovering landscape: Essays in contemporary landscape architecture*. Princeton Architectural Press.
- Duncan, J., & Duncan, N. (1988). (Re)Reading the Landscape. *Environment and Planning D: Society and Space*, 6(2), 117–126. <https://doi.org/10.1068/d060117>
- Harvey, D. (1996). *Justice, nature and the geography of difference*. Blackwell.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. MIT Press.
- Mitchell, D. (2000). *Cultural geography: A critical introduction*. Blackwell.
- Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius loci: Towards a phenomenology of architecture*. Rizzoli.
- Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. Pion Limited.
- Rossi, A. (1982). *The architecture of the city*. MIT Press.
- Sauer, C. O. (1925). The morphology of landscape. *University of California Publications in Geography*, 2(2), 19–53.
- Taylor, K., & Lennon, J. (2011). Cultural landscapes: A bridge between culture and nature? *International Journal of Heritage Studies*, 17(6), 537–554. <https://doi.org/10.1080/13527258.2011.618246>
- Tuan, Y.-F. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. University of Minnesota Press.
- White, E. T. (1983). *Site analysis: Diagramming information for architectural design*. Architectural Media.